

3. *Таранушенко С.А.* Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. / С.А. Таранушенко. – К.: Будівельник, 1976. – 236 с.
4. *Филарет (Д.Г. Гумилевский)*. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Краткий обзор епархии и монастыри / Архиепископ Филарет. – Отд. I. – М.: Типография В. Готье, 1852. – 236 с.
5. *Цапенко М.П.* Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII веков / М.П. Цапенко. – М., 1967. – 234 с.

***Кравченко А.Н.* Владычний хутор Софрониевского монастыря**

В статті розглядаються результати дослідження нововиявленого пам'ятника – монастирського хутора на Середньому Пселі. В результаті проведених досліджень знято план пам'ятника, проведені дослідження сохранившихся архітектурних форм. Комплексний аналіз джерел дозволяє датувати основу хутора другою половиною XIX століття. Хутор не має аналогів серед відомих комплексів північно-західної Слобожанщини середини XVIII – початку XX століття.

Ключові слова: владичний хутор, Софронієвський монастир, Северо-Западна Слобожанщина.

***Kravchenko O.M.* Lord's steading of Sofronian monastery**

The article reviews the results of examination the monastery steading on the Middle Psel, which was discovered latterly. In consequence of examination the plan of monument was created, and the analysis of preserved architectural configurations was held. A comprehensive analysis of the sources allows us to date the base of steading to the second half of the XIX century. The steading doesn't have any analogies among the known complexes North-West Slobozhanshchyna in the middle XVIII – early XX century.

Key words: monastery steading, Sofronian monastery, North-West Slobozhanshchyna.

УДК 281.9+323.35:351.853 (477.75)

В.В. КАЛІНОВСЬКИЙ

Монастир Св. Володимира й археологічне дослідження Херсонесу: нові свідчення про охорону християнських старожитностей Криму (друга половина XIX ст.)

В статті на основі нових документів з архівів України та Росії простежена участь братії Херсонеського монастиря Св. Володимира в археологічних розкопках городища та у заходах з охорони предметів давнини. Вперше подані відомості зі щорічних звітів ченців до Одеського товариства історії та старожитностей про стан дослідження Херсонеського городища. Проаналізовані події, що передували відстороненню обителів від розкопок. Наведена тогочасна оцінка цих подій з місцевих періодичних видань.

Ключові слова: охорона пам'яток історії та культури, Херсонес, православне духовенство, Таврійська єпархія, Одеське товариство історії та старожитностей.

В умовах збільшення ролі церкви в суспільних процесах дедалі актуальнішим стає звернення до дорадянського досвіду співпраці духовних осіб з представниками світського середовища, зокрема з науковцями. Одним із найцікавіших прикладів такого співробітництва є стосунки православного духовенства Таврійської єпархії з дослідниками старожитностей Херсонеса, а також безпосередньої участі духовенства в археологічних дослідженнях – насамперед братії монастиря Св. Володимира, через знаходження цієї обителі на території всесвітньо відомого городища.

Проблема участі духовних осіб в охороні, вивченні та популяризації християнських пам'яток Криму в дорадянський час є однією з найменш досліджених, їй присвячена невелика кількість досліджень. Першим дав об'єктивну комплексну оцінку внеску духівництва у розвиток краєзнавчих досліджень професор Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського А.А. Непомнящий [1]. У його ґрунтовних студіях повернуті до наукового обігу незаслужено забуті праці священників, що були присвячені пам'яткам християнської історії Кримського півострову. Російський дослідник О.В. Шаманаєв трактує документи, що стосуються впливу Херсонеського монастиря на ведення розкопок як підтвердження складних стосунків ченців з науковцями [2]. Тим не менше, поза увагою вчених залишався значний корпус документів, які суттєво розширюють уявлення про стан організації археологічних робіт у Херсонесі протягом 70–80-х років XIX ст. До таких документів можна віднести, зокрема, щорічні звіти про хід розкопок, які готували ченці, котрі відповідали за нагляд за роботами.

На основі виявлених автором даного дослідження в архівах України та Російської Федерації свідочств у статті вперше дається спроба простежити й оцінити участь братії монастиря Св. Володимира в розкопках, а також заходи, що робилися духівництвом, для охорони старожитностей.

Херсонеський монастир був створений у 1851 р. з ініціативи архієпископа Інокентія (Борисова) на місці ймовірного хрещення Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого. У 1861 р. монастир був зарахований до першокласних. З цього часу її настоятель архімандрит Євген проводив розкопки та зі знахідок утворив щось на кшталт музею [3]. Клірик був шведом за походженням, в миру мав ім'я Іоанн Отмарштейн або Екштейн, отримав гарну освіту [4].

Згідно з відомостями самого архімандрита Євгена, що зафіксовані в його рапорті № 208 від 7 червня 1873 р. на ім'я архієпископа Таврійського Гурія (Карпова), монастирський музей був заснований у Херсонесі в 1859 р. [5]. Подією, що передувала відкриттю, став прийом у імператора, на якому був присутній архімандрит. За його словами, Олександр II дуже жалкував, що деякі херсонеські старожитності були вивезені до Ермітажу. На думку імператора, їм краще було б залишатися на місці. Тоді ж було схвалено пропозицію про устрій музею в Херсонесі. За словами міністра народної освіти І.Д. Делянова, частину знайдених архімандритом Євгеном речей було відправлено в 1867 р. на Політехнічну виставку до Москви. Звідти ста-

рожитності не повернулися. Починаючи з 70-х років XIX ст. з монастирем починає співпрацювати Одеське товариство історії та старожитностей (далі – ОТИС). У 1876 р. обер-прокурор Священного Синоду Дмитро Андрійович Толстой запросив ОТИС до проведення археологічних розкопок на території Херсонського монастиря, а потім виклопотав на ці потреби від Синоду 1 тис. руб. щорічно. Асигновані на розкопки кошти передавалися або настоятелю, або управителю монастиря [6]. На засіданні ОТИС 19 березня 1876 р. було вирішено всі християнські знахідки зберігати в особливому місці в монастирі, а язичницькі як такі, що не належать Херсону візантійському, відправляти до Одеського музею. Також був створений спеціальний комітет, що видав розкопками й реставрацією візантійських пам'яток. До нього увійшли віце-президент ОТИС М.Н. Мурзакевич, настоятель Херсонського монастиря архімандрит Анфім, дійсний член ОТИС Платон Йосипович Бурачков й інженер-полковник Карл Єгорович Геммельман. Передбачалося щорічно повідомляти Священний Синоду про хід робіт і наукових досліджень [7].

Розкопки ОТИС у Херсонесі почалися з жовтня 1876 р. Тоді ж було складене «Запрошення жителям Севастополя» [8]. У ньому повідомлялося, що ОТИС приступило до розкопок і пропонує місцевим жителям доставляти мармур і монети до монастиря. В запрошенні також указувалося, що з дозволу Синоду та за його грошової підтримки допускалося на руїнах античного міста, з його залишків створити Християнський музей. Матеріалами музею повинні були стати речі, що знаходяться в місцевості Херсонеса: капітелі, колони, написи й інші архітектурні споруди, які передбачалося вмонтовувати у стіни майбутньої будівлі.

Після виїзду в 1878 р. ієромонаха Андрія розкопки в Херсонесі припинилися. Тоді М.Н. Мурзакевич звернувся до Д.А. Толстого:

Общество, не желая чтобы начатое полезное для отечественной археологии дело прекратилось, а также не желая, чтобы в надсмотрщике и расходнике имел сторонне лицо, во избежание столкновения с порядком, учрежденным в монастыре, имеет честь обратиться к Вашему сиятельству с нижеследующей покорнейшей просьбой: через посредство местного епархиального начальника назначить в Херсонесский монастырь деятельное лицо, из монашествующих, которому мог бы быть вверен (в устранение расхищений открываемых предметов, которые бывали в значительных размерах) постоянный надзор, не касаясь однако делаемых инженером распоряжений. Затем: 1) вел бы «дневник» раскопок, 2) список открываемым находкам и 3) хранителю бы все найденное в указанном месте [9].

Унаслідок цього 8 червня 1879 р. був призначений здійснювати контроль над роботами та збереженням старожитностей ієромонах Маркіян [10].

Важливим і досі маловивченим джерелом з історії участі православного духовенства в археологічному дослідженні Херсонесу впродовж другої половини XIX ст. є звіти, що направлялися настоятелями монастиря Св. Володимира й іншими духовними особами до Таврійської духовної консисторії чи особисто до керівника єпархії. Ці документи містять унікальну інформацію про організацію розкопок,

головні знахідки та принципи збереження старожитностей. Так, 15 червня 1881 р. ієромонах Маркіян повідомляв про хід робіт на території городища в 1878, 1879 та 1880 р. [11]. Представник духовенства вказував, що 1878 р. розкопками завідував Херсонський ієромонах Андрій, у 1879 р. – особисто він, а з липня 1880 р., відповідно до резолюції Таврійського преосвященного Гурія, – ієромонах Іоанн. У зв'язку з призначенням до Балаклавського Георгіївського монастиря, Маркіян не міг повною мірою передати відомості про розкопки, оскільки всі справи та листування зберігалися в Херсонській обителі. Тим не менше, ієромонах повідомляв про знайдені під його керівництвом старожитності: великий мармуровий п'єдестал від монумента полководцю Діофанту з написом і 15 мідних монет. Ці артефакти зберігалися в музеї при монастирі. Маркіяном вказувалося, що звіти про це своєчасно направлялися преосвященному Гурієві та ОПС. Дійсно, в Державному архіві м. Севастополя зберігається звіт «Про приход і витрати грошової суми на предмет археологічних розкопок на місці стародавнього Херсонесу за 1879 рік», у якому, крім вже названих знахідок, згадується про перенесення до музею з розкопок мармурових колон, капітелей, карнизів, порогів і різних мармурових шматків [12].

Більш детально доповів про розкопки 1880 р. ієромонах монастиря Св. Володимира Іоанн [13]. Він повідомляв консисторії, що з 29 квітня до 31 травня дослідження велось під наглядом ієромонаха Маркіяна у кварталі праворуч від церкви з мозаїчною підлогою, що знаходилася на узбережжі моря напроти фортеці й була відкрита раніше. При виїмці землі з будівель, які знаходилися в цьому кварталі, нічого примітного, крім 15 стародавніх мідних монет, знайдено не було. З 16 липня до 4 грудня за ходом розкопок спостерігав уже сам ієромонах Іоанн. Спочатку робітники продовжили відкриття раніше розпочатих будівель, потім розкрили площу перед вищезгаданою церквою з мозаїчною підлогою, відкрили основу західної стіни храму, при цьому по боках входу були знайдені 2 мармурові бази, на одній з котрих містилася частина розбитої мармурової колони. Через незручність у транспортуванні ці речі були залишені на місці та, за свідомством служителя культу, зберігалися в цілості. На наступному етапі робіт була відкрита вулиця, що вела від церкви з мозаїчною підлогою у напрямку до храму Св. Володимира, що в той момент тільки будувався. Під час дослідження були знайдені наступні речі: 2 виделки з червоної міді з двома зубцями на кожному боці та мармурова плитка з віночком нагорі й давньогрецьким написом (копія напису була надіслана до ОПС). Окрім цього, в різних місцях городища були знайдені 55 мідних стародавніх монет і дитяче кільце із синього скла. Ці речі зберігалися в ієромонаха Іоанна та були пред'явлені віцепрезиденту ОПС М.Н. Мурзакевичу під час відвідування ним монастиря. Доля знахідок повинна була визначитися окремим розпорядженням ОПС.

Звіти духовництва містять також інформацію про фінансовий бік ведення розкопок у Херсонесі [14]. Кожного року ОПС перераховувало монастирю суми від 500 до 1000 руб. Більша частина цих грошей йшла на сплату праці нижніх чинів 3-ї

та 4-ї чорноморських мінних рот – саме вони вели розкопки городища під наглядом братії монастиря. В 1881 р. протягом 21 квітня – 19 жовтня робітникам платили 80 коп. за зміну, що загалом склало 631 руб. 20 коп. Можливо, така платня не влаштувала солдатів повною мірою, і тому вони вдавалися до розкрадання старожитностей і подальшого їх продажу колекціонерам. Ці прикрі факти можна пов'язати також з недостатнім контролем за діями працівників, хоча спеціально для нагляду за розкопками був призначений ієродиякон Феодорит, який отримував за це платню в розмірі 1 карбованець на місяць. Інші гроші впродовж 1881 р. були витрачені на наступне: за придбання необхідних для розкопок речей (5 лопат, 3 кирки, сокира, долото, чавунне колесо для тачки, 8 фунтів цвяхів, замок для комори) до лавки залізних виробів купця Олександра Цаплі було сплачено 12 руб. 6 коп.; до складу купця Гріпарі за 8 соснових дошок під тачки – 4 руб., реміснику Севастяну Фролову за 10 тачок – 35 руб. та за доставку їх до монастиря – 1 руб. За 8 чавунних коліс для нових тачок до магазину залізних виробів Моше Фірковича ченці сплатили 10 руб., до слюсарного закладу Федора Красова за петлі для коліс тачок – 3 руб., кондуктору інженерного відомства Миколі Прудентову за нанесення на план розкопок за 1880 р. та за виготовлення двох екземплярів генерального плану розкопок із нанесенням на нього робіт, виконаних до 1 січня 1881 р. – 20 руб., робітникам за занесення до музею двох великих каменів після фотографування – 2 крб. Загальні витрати за 1881 р. склали 729 крб. 26 коп. За цей період були знайдені мармуровий камінь, що слугував п'єдесталом для статуї, з вирізаними на ньому десятками маленькими віночками з давньогрецькими написами в них, мідні лампадка та підсвічник, 17 невеликих свинцевих кілець і 5 мідних стародавніх монет.

ОТІС щороку зменшувало видатки на ведення розкопок у Херсонесі. Так, у 1882 р. монастирю було перераховано 500 руб., а в 1883 р. – лише 300 руб. Незважаючи на це, якраз із 1882 р. була визначена винагорода за знахідку монет доброї збереженості, від 5 до 10 копійок. Упродовж першого року після нововведення робітники за 22 монети отримали 1 крб. 2 коп., а послушник Георгій Сасенко – 1 крб. за 19 монет. Серед інших витрат монастиря привертає увагу сплата підрядчику з ремонтування храму Св. Володимира 3 крб. за цементування розбитого каменю з написом, що зберігався в музеї при монастирі, та накладання на нього залізного обручу. Під час здійснення розкопок у 1882 р. було знайдено 60 мідних стародавніх монет, натомість наступного 1883 р. взагалі не було знайдено жодного артефакту [15].

Окремим пунктом зазначені кошти на будівництво приміщення для Християнського музею при монастирі Св. Володимира. Головними джерелами фінансування для цього були продаж книги Захарія Аркаса «Описание Ираклейского полуострова» й отримання відсотків з рахунку ОТІС у Севастопольському відділенні Державного банку [16]. Майже не надходило коштів від приватних пожертвувань. За 1881 р. від продажу 16 примірників книги було отримано 16 крб. 3 коп., ще одна книга була подарована Великому князю Костянтину Миколайовичу під час відвідування ним монас-

тиря. З банківського рахунку за цей період на зведення музею надійшло 12 крб. 97 коп. З урахуванням грошей, що зашилися від попередніх років, загальна сума складала 617 крб. Зрозуміло, що цих грошей не вистачало для реалізації проекту, тому окремий музей християнських старожитностей у Херсонесі так і не з'явився, незважаючи на неодноразові спроби духовенства вирішити це питання в майбутньому.

24 квітня 1884 р. була підписана угода між севастопольським міщанином Севастьяном Фроловим і завідувачем розкопками Херсонеського монастиря Св. Володимира ієромонахом Іоанном [17]. Перший зобов'язувався доставляти робітників на місце розкопок у кількості від 6 до 10 осіб на день на час, що визначався за обопільною згодою. Робітники повинні були вести дослідження відповідно до вказівок завідувача розкопками, з обережністю, щоб не зруйнувати внутрішні та зовнішні стіни будівель і не знищити важливих предметів старовини. Всі знайдені монети, будь-які металеві чи глиняні посудини, речі з мармуру, кістки, металу; камені з написами, колони й унікальні старожитності робітники зобов'язані були передавати монастирському начальству. Робітників, за якими завідувач розкопками помічав навмисну недбалість і необережність, особливо – приховування знахідок, С. Фролов зобов'язувався негайно виганяти та замінювати на більш дбайливих і благонадійних. Крадіїв стародавніх речей монастирське начальство мало право переслідувати за законом. На час проведення робіт працівники оселялися у сторожці біля нового храму Св. Володимира по сусідству з урядником. Земля з розкопів повинна була просіюватися та залишатися біля місця розкопок до вивозу її монастирем, а каміння, що можна було б використовувати при зведенні будівель, – складуватися в саженному порядку на майданчику біля нового собору. Дрібне каміння, шматки черепиці та сміття слід було також перевозити на інше місце. За кожну кубічну сажень видобутої землі завідувач розкопками зобов'язувався сплачувати С. Фролову 5 руб. сріблом, за кубічну сажень каміння – 3 руб. 50 коп. Передбачалося, що гроші будуть сплачуватися кожного тижня за умови утримання 10 %, які залишалися в якості застави до завершення робіт. Сміття, що могло б утворитися під час проведення розкопок, робітники повинні були щотижнево безкоштовно прибирати граблями чи мітлою.

Вице-президентом ОПС В.Н. Юргевичем 13 березня 1884 р. була складена інструкція [18]. Вона регламентувала порядок організації та проведення археологічних робіт у Херсонесі, а також вказувалися заходи зі збереження знайдених старожитностей. 15 червня того ж року розкопки повністю передавалися у відання монастиря Св. Володимира.

Розкопки протягом 1884 р. продовжувалися з травня до липень й були припинені у зв'язку з фінансовими труднощами ОПС [19]. При цьому планувалося відновити роботи у серпні – на час відвідання Херсонесу учасниками VI Археологічного з'їзду [20]. Під час екскурсії територією розкопок учасниками з'їзду відбувся конфлікт між ченцями та представниками Московського архео-

логічного товариства після спроби останніх здійснювати розкопки на монастирських землях [21]. Цей прикрий інцидент, безумовно, вплинув на подальший хід розкопок. Однак, незважаючи на невеликий термін розкопок 1884 р., цього року було знайдено 130 монет і кілька печаток візантійського часу [22].

Наступного року розкопки з нагоди устрою батареї у місцевості давнього Херсонеса були відновлені там тільки з 27 вересня та продовжувалися до 17 листопада 1885 р. під головним наглядом архімандрита Херсонеського монастиря о. Пахомія та найближчим наглядом штабс-капітана Д.С. Григор'єва. Остаточо був відкритий другий квадрат у третьому полотні з півдня на північний схід уздовж вулиці до берега моря. Були виявлені 3 кімнати або відділення з черепичною чи цегляною підлогою; з домашнього начиння і речей домашнього вжитку – кілька амфор, уламки глиняного посуду, мідний важок, металеві наперстки тощо; з інших предметів – мідний хрест, частина мальовничого образу, риза з ікони Архангела Михаїла, видовбаний на інкерманському камені хрест із літерами, частини мармурових барельєфів і 275 різних монет, у т.ч. одна дуже рідкісна – керкінітська [23].

Після імператорського наказу про відсторонення ченців від участі в розкопках Херсонесу за дорученням Таврійського преосвященного Мартініана архімандрит монастиря Св. Володимира Інокентій 24 серпня 1887 р. склав детальне донесення, в якому описав стан участі духівництва в археологічних роботах [24]. Він відкидав звинувачення в тому, що ченці самовільно проводили розкопки та продавали чи роздавали знайдені предмети. Настоятель обителі посилався на свідцтво ієромонаха Іоанна, що за продажем монет був помічений послушник Гордій Ткаченко, якого за це негайно вигнали з монастиря. За чутками, продажем старожитностей займалися нижні чини мінних рот, які працювали безпосередньо на розкопках. Окрім цього, відвідувачі монастиря знаходили монети й уламки стародавніх предметів у ярах, поміж дрібно-го каміння на узбережжі й на дні моря прибережної смуги. В архімандрита Інокентія не викликало сумнівів, що дехто з них цікавився такими знахідками, а хтось, можливо, займався пошуком речей з метою подальшого продажу. Серед причин неможливості боротися зі злочинцями називалася їхня поява в Херсонесі під час проведення богослужінь, відкритість і доступність місцевості монастиря, відсутність коштів для найму кількох сторожів. Архімандрит скаржився, що без організованого поліцейського нагляду важко встежити за любителями робити написи, що нерідко не відповідали святості обителі, на стінах храмів, колонах й інших доступних місцях. За словами служителя культу, після чистки старих написів за короткий термін з'являлися нові. Настоятель вказував, що всіх допитливих відвідувачів завжди супроводжував спеціально призначений представник духівництва (під час усунення монастиря від розкопок цю посаду обіймав ієромонах Сергій), але й потому важко було поручитися за безпеку предметів старовини. Немоżliвим для ченців був догляд за добросовісним ставленням до пам'яток збоку всіх відвідувачів. Інокентієм наводився наступний приклад зневаги до старожитностей: до обителі приходила компанія з 15–20 осіб і в той

час, коли ієромонах показував одним із них об'єкти, інші, користуючись відсутністю нагляду, розходилися в різні сторони та брали собі шматочки мармуру чи щось інше на згадку про перебування в Херсонесі. Деякі відвідувачі взагалі не зверталися до провідника, самі ходили по розкопам і збирали все, що їх цікавило. Втім, і ті, й інші не могли забрати видатні в історичному значенні старожитності, оскільки вони зберігалися в монастирському музеї й у спеціальних ящиках і були доступними для огляду лише крізь скляні кришки. Також Інокентій писав, що з 1880 р. проводилися переважно розкопки вулиць, а внутрішні частини будівель через неблагонадійність робітників та неможливість нагляду за ними майже не досліджувалися. Через це кількість знахідок була досить невеликою. Відтак, свідоцтва про безконтрольне розпорядження, роздачу та продаж старожитностей можна вважати справедливими тільки для перших років дослідження, коли знайдених артефактів було більше, а належного нагляду за їх зберіганням не було встановлено. В останні ж роки розкопок ОПС ставилося до ченців з довірою, про що свідчить листування з науковцями. До цього архімандрит Інокентій додавав, що за час його перебування на посаді настоятеля монастиря до нього жодного разу не надходило ні визначених відомостей, ні чуток про продаж або роздачу предметів старовини ченцями та послушниками.

Важливими для оцінки стану дослідження Херсонесу в першій половині 80-х років XIX ст. є свідоцтва з кримської періодики того часу. Глибокий аналіз ситуації міститься в анонімній статті «Херсонес Таврический: археологические раскопки», що з'явилася на шпальтах газети «Крымский вестник» [25]. Автор жалкував, що серед братії монастиря Св. Володимира не знайшлося фахівців у археології, тому справа дослідження городища не могла надати бажаних для науковців результатів. Схвально оцінювалася діяльність й участь в нагляді за розкопками ченців о. Іоанна та о. Андрія. При цьому автора статті дивувало, що М.Н. Мурзакевич доручив розкопки монастирю, а не комусь із членів ОПС, які постійно мешкали в Севастополі, зокрема П.П. Ваксь, О.О. Авдєєву чи О.Г. Недзельському. Головною знахідкою за час розкопок під контролем обителі журналіст називав мармурову плиту з написом на честь Діофанта, полководця Мітрідата Евпатора. Підкреслювався випадковий характер більшості знайдених артефактів. Головною причиною відносно невеликої кількості вагомих знахідок називалася невірна система розкопок, за якої розкривалися лише стіни будівель найпізнішого етапу існування Херсонесу, не заглиблюючись при цьому до материка. Причиною цього автор статті вбачав зацікавленість монастиря виключно у речових пам'ятках християнської доби, при повній зневазі до артефактів античності. Саме за такий принцип ведення археологічних робіт, а не за недогляд або розкрадання старожитностей, найбільше дорікав ченців невідомий автор статті. Тим не менше, проблема контролю за станом пам'яток була однією з найгостріших у досліджуваний період. Повна відсутність належного нагляду за розкопаною місцевістю під час перерви в археологічних роботах призвела до того, що мозаїчні підлоги та стіни велич-

них християнських храмів були розкрадені, після чого навіть місцезнаходження цих культових споруд важко було визначити. Автор публікації вказував, що ця обставина заслуговує догани на адресу ченців, оскільки для охорони цих святинь не було потрібно спеціальних археологічних знань, а достатньо було наняти двох сторожів. Серед позитивних рис розкопок під контролем Херсонеської обителі називалося те, що був знайдений багатий матеріал, що стосувався християнської доби історії міста: мармурові колони, капітелі, написи та різні орнаменти, чимала кількість різного мідного церковного приладдя, хрестів різної форми та мозаїки – підлогової з різнокольорового мармуру та стінної зі скловидної маси. Значна частина артефактів зберігалася в тимчасовому музеї при монастирі.

Інша оцінка містилася в статті у газеті «Крым» [26]. В ній стан охорони старожитностей оцінювався як критичний: «Полный хаос в сбережении и охранении от расхищения древностей, находящихся в Херсонесе и печальный, производящий самое тяжелое впечатление на интеллигентного посетителя, вид раскопанных кварталов». Коло знахідок ченців у статті обмежувалося бронзовими монетами поганой збереженості, хрестиками, намистом й іншими дрібними предметами, що не мали цінності та наукового значення.

Таким чином, участь монастиря Св. Володимира в археологічних розкопках Херсонесу можна характеризувати досить неоднозначно. З одного боку, ченці спостерігали за робітниками, створили невеликий музей, де зберігалися старожитності, регулярно доправляли до ОПС звіти про хід робіт. З іншого боку, братія через брак коштів не могла забезпечити повноцінну та необхідну охорону території городища. Система ведення розкопок вела до неповноти дослідження та відносно малої кількості знахідок. Тим не менше, саме під наглядом ченців було знайдено багато дійсно значущих предметів, зокрема знаменита плита з написом на честь полководця Діофанта.

Джерела та література

1. *Непомнящий А.А.* Служители культа в развитии исторического краеведения Крыма: Историко-библиографический аспект / А.А. Непомнящий // Крымский архив. – Симферополь, 1999. – № 5. – С. 77–91; *Він же.* Роль духовних осіб у розвитку історичного краєзнавства в Криму, друга половина XIX – початок XX ст. / А.А. Непомнящий // Український історичний журнал. – 2003. – № 4. – С. 123–133.
2. *Шаманаев А.В.* Документы по истории археологических исследований Херсонеса в Государственном архиве города Севастополя / А.В. Шаманаев // Документ. Архив. История. Современность: сб. науч. тр. – Екатеринбург, 2004. – Вып. 4. – С. 251–261; *Він же.* Документы Одесского общества истории и древностей об организации археологических раскопок в Херсонесе в 1870–1880-х гг. / А.В. Шаманаев // Документ. Архив. История. Современность: сб. науч. тр. – Екатеринбург, 2005. – Вып. 5. – С. 384–394.
3. Інститут історії матеріальної культури Російської академії наук, науковий архів, рукописний відділ, ф. 1, (1887 г.), спр. 22, арк. 12–12 зв.
4. Державний архів м. Севастополя (далі – ДАС), ф. 19, оп. 1, спр. 67, арк. 35.
5. Там само, ф. 19, оп. 1, д. 10, арк. 25.

6. Російський державний історичний архів (м. Санкт-Петербург) (далі – РДІА), ф. 797, оп. 49, спр. 88, арк. 1.
7. Державний архів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК), ф. 118, оп. 1, спр. 1445, арк. 11 зв.
8. Державний архів Одеської області, ф. 93, оп. 1, спр. 83, арк. 10.
9. РДІА, ф. 797, оп. 49, спр. 88, арк. 1 зв.
10. Там само, арк. 5.
11. ДААРК, ф. 118, оп. 1, спр. 1445, арк. 28.
12. ДАС, ф. 19, оп.1, д. 10, арк. 146 зв.
13. ДААРК, ф. 118, оп. 1, спр. 1445, арк. 30.
14. Там само, арк. 34–35.
15. Там само, арк. 37–38.
16. Там само, арк. 32–33 зв.
17. ДАС, ф. 19, оп.1, д. 10, арк. 213–213 зв., 215–215 зв.
18. Там само, арк. 223–223, 229 зв.
19. Там само, арк. 225–225 зв., 228.
20. Там само, арк. 232.
21. Там само, арк. 245.
22. Там само, арк. 259 зв.
23. Императорское Одесское общество истории и древностей в 1885 г. // Журнал Министерства народного просвещения. – 1886. – Ч. 246. – отд. 4. – С. 1–2.
24. ДААРК, ф. 118, оп. 1, спр. 1445, арк. 45–48.
25. Д-ъ. Херсонес Таврический: археологические раскопки // Крымский вестник. – 1888. – 1 июля (№ 107).
26. [О состоянии раскопок в Херсонесе] // Крым. – 1888. – № 48.

Калиновский В.В. Монастырь Св. Владимира и археологическое исследование Херсонеса: новые свидетельства об охране христианских древностей Крыма (вторая половина XIX века)

В статье на основе новых документов из архивов Украины и России прослежена участие братии Херсонесского монастыря Св. Владимира в археологических раскопках городища и в мероприятиях по охране предметов старины. Впервые представлены сведения из ежегодных отчетов монахов в Одесское общество истории и древностей о состоянии исследования Херсонесского городища. Проанализированы события, предшествовавшие отстранению обитатели от раскопок. Приведена оценка этих событий из местных периодических изданий того времени.

Ключевые слова: охрана памятников истории и культуры, Херсонес, православное духовенство, Таврическая епархия, Одесское общество истории и древностей.

Kalinovskiy V.V. Monastery of St. Volodymyr and archaeological research by Chersonese: new evidence on the protection of Christian Antiquities of Crimea (second half of XIX century)

On the basis of new documents from archives of Russia and Ukraine attended the fraternity Chersonese traced the monastery of St. Volodymyr in archaeological excavations in the settlement and measures to protect antiquities. At first presented information from annual reports to the monks of the Odessa Society of History and Antiquities settlement on the status of research. Analyzed events preceding the removing the monastery from excavations. Discovered assessment of contemporary events in local periodicals.

Key words: protection of historical and cultural heritage, Chersonese, Orthodox clergy, the Taurica diocese, Odessa Society of History and Antiquities.